ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 98, Kasım 2019, s. 92-106

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.36891>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
4.09.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.11.2019

Dr. Öğr. Üyesi Celal Fatih TÜRE

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Kamu Yönetimi
fatihTURE@hotmail.com

Doç. Dr. İlknur TÜRE

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü
ilknurTURE@hotmail.com

BENTHAM, FAYDACILIK VE PANOPTİKON

Öz

İnsanları kontrol altında tutmak ve korumak için kullanılan teknolojilerin hepsinin de üzerinde esas amacı kişileri tanıma ve onların davranışlarını bir örnekleştirme gücüne sahip olan öyle bir teknoloji vardır ki günümüzde buna gözetim teknolojisi denilmektedir. Genel açıdan bakıldığında gözetim insanlar, gruplar ya da kurumlar hakkında neredeyse tüm bilgileri elde etme gücüne oldukça geniş bilgi tabanı sayesinde sahiptir. Bu işlevini insanların davranışlarını şekillendirme, değiştirme hatta düzeltme ya da tek tip bir hale getirme işlevi ile birlikte yürütür ve bunu da tek bir gözetleme gibi basit görünen bir fonksiyonu sayesinde yapar; bu göze görünür ya da görünmez olsun insanları izler ve onların haklarındaki tüm bilgiyi edinir. Gerçekte, gözetim teknolojisi toplumun içine oldukça yoğun işlenmiştir. Bu nedenle birçok gözlemci, şimdilerde gözetim toplumunda yaşadığımızı kabul etmektedir. Gözetim konusu ele alındığında, literatürde akla gelen ilk isim şüphesiz Jeremy Bentham'dır. Bu çalışmada, liberal ve faydacı bir teorisyen olan Bentham'ın, liberalizm, faydacılık ve gözetim arasında kurduğu ilişki ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Jeremy Bentham, Panoptikon, Neo-Liberalizm, Faydacılık

BENTHAM, UTILITARISM AND PANOPTICON

Abstract

Of all the technologies used for securing and controlling populations, one stands apart because its intrinsic purpose is to gain the power to know about individuals and to standardize behaviors, namely surveillance technology. In a general sense, surveillance generates information about individuals, groups or institutions which is fed into an expandable knowledge base. This function is coupled with an other aim, which is to shape peoples' behaviors, to alter them, or even to corrector standardize them through the simple act of having a gaze, real or virtual, locked in on them, and of their knowing that knowledge is being gathered about them. Infact, surveillance technology is so embedded in our society that many observers claim that we now live in a surveillance society. If the subject of an argument is surveillance by a researcher, the first and the one name is of course jeremey bentham cause inventor of the name panopticon. so it is analysed in this paper that bentham's foundation of bridge among liberalism, utilitarianism and surveillance as a libertarian and utilitarian theorist.

Keywords: Jeremy Bentham, Panopticon, Neo-Liberalism, Utilitarianism

Giriş

Neo-liberalizm, bugün dünya düzeni ile ilgili en çok konuşulan konulardan biridir. Bu konu yeni anayasacılık yani dünya çapında sermayenin yeniden yapılanmasını sağlayacak yasal ve anayasal gerekliliklerin yerine getirilmesi olarak da kendini göstermektedir (Gill, 1995: 1-49). Ancak sermayenin kendi sürekliliğinin sağlanması için sadece yasalar yetmemektedir. Teknolojinin gelişimi ve bu gelişimin daha çok sermayeye hizmet eder hale getirilmesi de gerekmektedir. Sermayenin gücünü koruyan ve arttıran teknolojik ve bilimsel gelişmelerin yapılabilmesi için büyük yatırımlar yapılmaktadır. Bilim adamları, kendi istedikleri şekilde özgürce araştırma yapacak maddi imkana sahip olmadığından ya da bu imkan kendi istedikleri araştırmaları yapmaları için sunulmadığından, sermayenin sunduğu imkanlar ile onların istedikleri alanda ve istedikleri şekilde çalışma yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Sermayeye karşı oluşabilecek direnç hareketlerini zamanında önleyebilmek, işçilerin sıkı disiplin altında çalışmasını sağlayabilmek gibi amaçların yanı sıra ülke yöneticilerinin yönetimin icraatlarına direnç oluşturma olasılığı nedeniyle eğitim kurumları, medya kurumları gibi alanları denetim altında tutmak, vatandaşın her hareketini kontrol edebilmek amacıyla gözetim teknolojilerini giderek daha çok hayatımıza soktukları ortada olan bir gerçektir. Bu sebeplerle sermaye adına yeni icatlar yapılmakta ve başta işyerleri olmak üzere hayatın her alanında sosyal kontrol ve disiplini sağlayacak yeni teknolojiler geliştirilmektedir (Gill, 1992a: 157).

Günümüzde ekonomik küreselleşme süreci ile insanların dünyaya bakış, beklenti ve tercihleri arasında bağlantı olduğu kesinleşmiştir; bunun sebebi ise insanların manipüle edebilme yöntemlerinin giderek daha çok geliştirilmiş olmasıdır. Kişi ve gruplar sermaye adına gerektiği kadar yeniden yapılandırılmakta, şekillendirilmekte ve düzenlenmektedir. İnsanların tercihlerini etkileme yolunda yeni yöntemler geliştirilmektedir. Sermayenin ve onlar adına işleyen kapitalist devletin gücü makro ve mikro seviyede, tüm dünyada hissedilebilmektedir. Mevcut dünya dü-

zeninin kilit unsuru, yapısında zıtlıkların var olduğu bir dünya ve uluslararası dolaşımda olabilecek sermayedir (Gill, 1992b: 269).

Dünyayı yöneten güçlere uygun yapılandırma çalışmaları Braduel'in deyimiyle 'farklı ama birbirleriyle ilişkide olan' insanların zamanla oluşturduğu kurumsallaşma, farklı grupların, sınıfların ve ulusların ne dereceye kadar şekillendirilebildiğinin, değiştirilebildiğinin sınırlarının belirlenmesi ve tarihi yapan insan davranışlarının yönlendirilebilmesinin ve sermaye sınıfının istediği yönde değiştirilebilirliğin mümkün kılınmasıdır (Braudel, 1979: 56). Tabii burada neo-liberalizmin şekillendirmeye çalıştığı bu gidişatı farkedip karşı koyan toplumsal güçleri dikkate almak gerekmektedir. Her ne kadar tüm toplumsal güçler aynı ivme içinde olmasa da karşı koymaya hazırlanan veya böyle bir oluşum içine girmiş olan gruplar bir karşı tepki ile karşılaşacaklardır. Bu otoriterlik şeklinde olabileceği gibi yeni-faşizm (totaliter) şeklinde de olabilir.

Toplumsal kontrolü sağlamak üzere gözetim teknolojisinde çok üst seviyelere çıkılmıştır. Modern toplumda panoptikonun ne anlama geldiği önemlidir. Çünkü bu, kontrol sistemlerindeki gelişmelerin ne ölçüye ulaştığını, insanların ne ölçüde manipüle edilebildiğini gözler önüne serer.

Genelde bilgi teknolojisinin özelde de gözetim teknolojisinin gelişmesi neo-liberal oluşumun gelişmesinde önemli rol oynamıştır ve bu da taşınabilir sermaye araçlarının lehine bir durum oluşturmuştur. Özellikle de finansal hizmet veren çok ortaklı/anonim (corporate) firmalar lehine sermayenin bu yönelimi, hem toplum içinde hem de ekonomide genel olarak faaliyetlerinin daha da kökleşmesini sağlamıştır ve böylelikle uluslararası alana yayılarak karlarını doruklara, risklerini ise diplere taşıma olanağı bulmuşlardır.

Bilgi kaynaklarını maksimize etmek için gözetim ve bilgi depolama tekniklerinin giderek gelişmesi, işçileri, birikimcileri ve tüketicileri belirgin bir şekilde etkileme kabiliyetlerini artırmış, bilgisayar korsanlığı (hacker) faaliyetleri ile pentagon bilgisayarına bile erişebilirlik sağlamışlardır.

Gözetim tekniklerinin kullanımının yaygınlaşmasındaki bir etken de ekonomik küreselleşmeye ve devletlerarası rekabete çeşitli devlet kurumlarının içte ve dışta gösterdiği tepki ile ilgilidir. Yani, devletler kendi toprakları üzerindeki kontrollerini yitirmeye başladıklarında o devlet içindeki milliyetçi ve anti-kapitalist gruplar bu duruma direnç göstereceklerdir ve kendi ülkelerinin ulus sınırları içinde ekonomik faaliyetlerin üzerindeki kontrollerinin kaybedilmesini istemeyeceklerdir normal olarak. Ancak menkul sermaye dünya düzeninin uluslararası kuralları ile bağlıdır ve bir devletin kendini koruyabilmesi için gözetim tekniklerini geliştirmesi ve oldukça gelişmiş bir güvenlik sistemine sahip olması gerekmektedir. Dünya düzenine direnç gösteren gruplar, ulusal güvenlik adına menkul sermayenin serbestliğini sınırlama yolları arayışı içinde olabilirler. Bu da dünya düzeninin gücünü elinde bulunduranların daha değişik teknolojik yöntemler geliştirmesini gerektirecektir. Bu teknolojik gelişmelerin ise derinden bakıldığında sömürü, istismar ve baskı kurmak için kullanıldıkları görülebilecektir (Surveillance Studies Network, 2006).

Bu konuda bir görüş ortaya koyabilmek amacıyla önce liberal devlet şekillerinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili Hobbesian ve Lockeian görüşlerin uygulamaya ne kadar yansıyabildiği ve günümüz devlet şekillerinin ortaya çıkmasında bu iki düşünürün çalışmalarının etkisi doğrultusunda gelişmeler; yine aynı bakış açısından faydacılık düşüncesi ve bunun devlet yapılarının

ve devletleri oluşturan halkların davranışlarını açıklamada kullanışı; insan davranışlarını yönlendiren ve temellerini Jeremy Bentham'ın ortaya attığı faydacılığın sonunda insan davranışlarının manipüle edilmesi ve izlenmesi gerektiği yolunda ileri sürdüğü gözetim konusu ele alınacaktır. *Gözetim* söz konusu olduğunda, literatürde akla gelen ilk isim şüphesiz Bentham'dır. Bu çalışmada, *Faydacılık* akımının da önde gelen temsilcilerinden olan Bentham'ın faydacılıktan gözetime nasıl geçiş yaptığı, gözetim sistemine neden gerek duyduğu, gözetim aracının hangi niteliklere sahip olması gerektiği gibi sorulara da cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Neo-Liberal Devletin Farklı Tonları: Hobbes, Locke ve Bentham'ın Devlet Şekilleri

Çağdaş ekonomi politik yazarlarından Keesvan der Pijl, Hobbessian devlet şekillerinin küreselleşme nedeniyle bir anlamı kalmadığını söylemektedir (Pijl, 1986: 7). Thomas Hobbes'ın *Leviathan*'ı(1651) toplumsal kargaşanın herhangi bir iç savaşa meydan vermemesi için sermaye için gerekli düzenlemeleri yapacak şekilde devletin egemenliğini merkezileştiren mutlak devlet biçimlerini ele almaktaydı (Hobbes, 1968). Hobbessian devlet şekline karşı bir yapıt olarak değerlendirilebilecek rekabetçi devlet sistemini öne süren Lockeian devlet ve toplum modeli ise 1688 *Şanlı Devrim* (*Glorious Revolution*) akabinde *Hükümet Üzerine İki Deneme* ismiyle 1690'da yayınlanmıştır (Locke, 1965). Lockeian tarzı, XVII.yy. İngiltere'si ile ilgilidir. Bu devlet şekli Hobbessian tarzın yerine geçecek, devlet biçimleri arasındaki küresel rekabeti şiddetlendiren Hobbessian devlet şekli unsurlarının sivri köşelerini yonttuğu için dünya çapında daha fazla taraftar bulacaktır. Locke'un düşüncelerinin ABD'de kurulan yeni bir devlet ve toplum şekli üzerindeki büyük etkisi ile de Lockeian modeli tüm dünyayı yönlendirecek ve büyük değişikliklere yol açacaktır. Ancak Lockeian devlet şekli Fukuyama'nın tarihin sonu söyleminde olduğu gibi dünyadaki tek alternatif olarak görülmemelidir.

1980'lerden beri, eski komünist ülkeler olan Doğu Avrupa ülkelerinin serbest pazar ekonomisine doğru evrilmesi –ki bu 3.dünya ülkelerinde de görülen bir durumdur- kendini Lockeian anlamda ilkel sermaye düzenleme yöntemleri olarak göstermiştir. Tabii Sovyetlerde bu mülk sahibi olma demokrasisi anlamında geniş çaplı bir uygulama olmadı ama Doğu Asya'da - Çin, Japonya ve Güney Kore'de- Lockeian modele uyumlu bir gelişim görüldü.

En basit anlamıyla Lockeian liberal devlet, hükümet faaliyetlerinin, güçlü ve özgür bir toplum oluşturma yönünde geliştirilmesi hedefini model olarak alır. Bu, doğal özgürlük olarak görülen ve Locke için tanrı tarafından insanoğluna bahşedilmiş bir özgürlüktür. Lockeian devletin meşruiyeti ve otoritesi, politik rıza -Locke mutlakiyetçiliği devletin toplumla savaşı olarak görür- ve yöneten ile yönetilenlerin karşılıklı hakları ve yükümlülükleri üzerine kuruludur. Siyasi katılımın temelinde hem doğal hukuk (doğal hakları koruma adına topluluklar oluşturma özgürlüğünü de içeren) hem de liberal bir toplumun anahtar toplumsal kurumu olan mülkiyet vardır (Gill, 1995: 17).

Locke'a radikal rıza teorisinden dolayı, zamanının aristokratik oligarşisi tarafından şüphe ile bakılmıştır ve bu yüzden de *Şanlı Devrimin* (toprak sahibi orta sınıf ile kentteki tüccar sınıfının krallığın gücünü paylaştığı bir devrim olarak görebiliriz bunu hatta güçlünün zayıfa karşı tahakküm kurduğu bir devrim olduğunu bile söyleyebiliriz), yalnızca Locke'un düşüncelerinin bir sonucu olarak hayata geçtiğini söylemek yanlış olur. Hatta 1688 sonrasında Britanya hükümeti, özellikle politik düzeni güvenceye almak ve ülke çapında orta sınıfı denetleyebilmek için bazı Hobbessian unsurları bile benimsemiştir. Daha açık bir ifadeyle yeniden bir iç savaş olasılığını ortadan kaldırmak, radikalizmin yeniden güçlenmesini engellemek, köylü devrimi gibi kal-

kışmalara imkan vermemek ve ilaveten zenginlerin tam güçlü hale gelmesini sağlamak, Locke'dan ziyade Hobbes'un teorisiyle daha mümkün görülmüştür.

Şanlı Devrim'de radikallerin yenilmesi, İngiltere toplumunun ikiye bölünmüş yapısını değiştirmiştir. 1640'dan önce ayrıcalıklı olanlar ve avam varken; şimdi zengin, yoksul; özgür olan ve olmayan; *yoksul kanunlarına* (poorlaws)¹ -iş göremez mülksüzler yani düşkünler için olan yasa- tabi olan ve olmayan şeklinde bölünmüşlerdir.

Günümüz temsili hükümet sisteminin beşiği olan ve modern devlet unsurlarının Lockean anlamda ilk temelini atıldığı ülke olan İngiltere'de, toplum ile devletin uzlaşımı doğrultusunda adımlar atıldığı görülür. Örneğin, 1700'lerin ilk çeyreğinde mülkiyete karşı işlenmiş suçlar çok büyük cezalar alırken, dini nitelikli suçlara hoşgörü gösterilmeye başlanmıştır. *Kafirleri* direk- lere bağlayıp yakmak tarih olmuştur. Oysa 1603'te bütün İngiliz erkek ve kadınları devlet kili- sesinin üyesi olmak zorundaydılar ve buna muhalefet ceza gerektiren bir suçtu. İhanet ettiğinden kuşkulananlara işkence edildiği gibi, yerleşmiş dinsel inançlara aykırı düşünenler hala direğe bağlanarak yakılıyordu. 1714'e gelindiğinde dinsel muhalefet artık yasal olarak da hoş görül- yordu (Briggs, 1959: 2).

Cristopher Hill'in de değindiği üzere Hristiyanlık ve egemenlik arasındaki bağ giderek zayıfladı. Tanrının egemenliği konusu insan zihinlerinden yavaş yavaş uzaklaştı/uzaklaştırıldı. Artık toplum ve evren üzerine başka bakış açıları ortaya çıkmaya başladı. Newton mekaniği ve yerçekimi teorisi evreni kendi kendine hareket eden ve zaman, mekan, devrim gibi unsurlar içinde dünyanın açıklanmasına ait görüşler ile modern bilim çağı başlamış oldu (Hill, 1961: 248).

Hill'e göre, 1714 İngiliz siyasi rasyonalite ve ona dayalı sorgulama; fayda, tecrübe ve or- tak duygu gibi Locke ve Newton etkisi altında kavramlar tartışılıyordu. İşte bu rasyonalizmdir ki 1712'de devrim sonrası İngiltere parlamentosu köle ticaretini dahi serbest bırakmıştır. 1688'in ortaya çıkardığı siyasi oluşum, iş dünyası için -özellikle de faizden kazanç- iyi bir or- tam oluşturdu; topraktan para kazanmaktansa paradan para kazanmak daha cazip görüldü. 1694'de İngiltere Bankası kuruldu; böylece hükümete borç vermek ve hükümetin parasal olarak tam bir güven içinde olması kolaylaştırıldı. Hükümet tarafından korunan iş dünyasının güvence altında olması, Fransa ile uzun süren bir savaşın finanse edilmesini de sağladı. Bundan sonra savaşların Britanya'nın ticaret çıkarları doğrultusunda olduğu söylenebilir (Hill, 1961: 248).

Dahası kamu maliyesi etkin bir vergilendirme artışı getirdi ve parlamentonun finans üzerinde denetimi kurulmuş oldu (Hill, 1961: 231-232). Risk, üretim ve işçi sorunları açısından 1666 Londra Büyük Yangını sonrası modern sigortanın keşfi gerçekleşti; istatistik biliminin ortaya çıkması hayat sigortasını mümkün hale getirdi. Modern anlamda iş bölümü ve endüstri- yel gelişme parlamento tarafından özendirildi. Şehirlere göç üzerindeki engeller yavaş yavaş kaldırıldı ve böylece üretim dünyası için gerekli işgücü şehirlere gelmeye başladı. Ancak tüm

¹İngiliz toplumsal tarihi içinde yaklaşık dört asırlık bir serüvene sahip olan *Yoksul Yasalarının* (Poor Laws) üç kritik momentinden söz edilebilir. İlki XVII. yüzyılın başlarıdır. Hristiyanlığın Protestan yorumunun açtığı yolda, yoksul- luk sorunu seküler bir çerçeveye kavuşmuş ve yeni süreç bu dönemle başlamıştır. Yoksul kavramının müphem kap- samının "düşkünlerle/iş göremezlerle", "bağımsız emekçiler" arasına ayırım çizgisi konmak suretiyle netleştirildiği 1830'lu yıllar ise ikinci kritik momentini oluşturur. Son dönem ise Viktoryan hayır (charity) anlayışının mı, yoksa sosyalist (sosyal devletçi) vizyonun mu başat olacağı mücadelesine sahne olan 1900'lü yılların başlangıç evresine denk düşer (Jones, 1994: 82).

bu değişimler sadece güçlü ve mülk sahiplerinin işine yaradı; hak mahrumu yoksullara karşı bir nevi sosyal ve siyasal devrim gerçekleşmiş oldu.

Rıza, mülkiyette yatan bir kavramdır Locke için ve bu, bir toplumun anayasasındaki en esaslı rasyonel durumdur. Rıza, siyasal sürecin işlemesi için gerekli bir olgu olarak algılanmalıdır. Bununla birlikte, Locke rızanın temel insan haklarını yok etmediğini savunur, çünkü bu haklar siyasetin oluşumu ve rızanın kendi sürecinin işlemesi içindir; yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakları akliselim insanlarca asla vazgeçilmez haklardır. Bu anlayışa göre kölelik de bu haklardan bir sapma anlamına gelmez. Adam Smith'in 1776'da belirttiği üzere, Amerikan Cumhuriyet'inin doğuşunda hükümet, mülkiyetin korunması için oluşturulmuştur; bunun için vardır. Aslında zenginin yoksula ya da mülk sahibi olanın olmayanlara karşı üstünlüğünün korunmasının kurumsallaştırılmış halidir hükümet (Hill, 1967: 287).

Bu bağlamda Lockeian anayasal modelinin en iyi ABD anayasasında yerini bulduğu söylenebilir. Örneğin ABD anayasasında güney bölgelerinde tarım işinde olanların rızasını sağlamak amacıyla köleler *mal* olarak tanımlanmış ve bu yüzden köle sahiplerine, köleleri adına üçte iki oranında oy kullanma yetkisi verilmişti (Gill, 1995: 36).

İşte tam bu noktada liberal teorisyenlerden, özellikle XIX.yy.'da yansımasını James Mill'de bulan faydacılık konusu kendini gösterir. Ancak faydacılık denilince, Marx ve Engels'in 'gelişmemiş, yükselişte olan burjuvanın teorisyeni' olarak nitelediği Jeremy Bentham'ın yeri ayrıdır (Marx ve Engels, 1970: 122). Marx ve Engels, Bentham'ı, kapitalist işçi pazarının dört fıkırdasından biri olarak resmetmiştir ve XIX.yy.'ın ukala bir sıradan burjuva entelektüeli olarak nitelemektedir². *Kapital*'in birinci cildinde şöyle devam eder bu söylemine Marx: "XIX.yy.'ın sıradan burjuva zekasının, yavan, ukala ve boşboğaz kahini, dar kafalılar şahı Jeremy Bentham. Martin Tupper ozanlar arasında ne ise, Bentham'da filozoflar arasında odur. Bunlar olsa olsa, ancak İngiltere'de imal edilebilirdi" (US Money Laundering, 2002: 50).

Marx'a göre kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumlarda hukuk, piyasa ya da mübadele alanındaki ilişkileri düzenleyen yasaların toplamıdır. Eşitlik ve özgürlük gibi kavramlar, hukuka ruhunu veren başlıca kavramlardır. Dolaşım alanı, emek sahibi ile para sahibinin karşı karşıya geldiği alandır ve hukuk kuralları bu alandaki ilişkileri düzenlerken emek sahibi ile para sahibini soyut bir düzeyde eşitler. Marx'ın ifadeleriyle (1986: 191): "Burada egemen olan yalnızca, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham'dır. Özgürlüktür, çünkü, metain, diyelim emek-gücünün hem alıcısı hem satıcısı yalnızca kendi serbest iradelerinin etkisi altındadırlar. Serbest taraflar olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerinin yasal ifade-

²Bentham katıksız bir İngiliz ürünüdür. Bizim filozof Christian Wolff da dâhil, böylesine harcıâlem bir şeyle, böylesine kendine güvenle çalım satmak hiçbir devirde hiçbir ülkede görülmemiştir. Yararlılık ilkesi, Bentham'ın bir buluşu değildir. O, yalnızca, Helvetius ile başka Fransızların daha 18.yüzyılda ve hem de espri ile söylediklerini kendi sıkıcı anlatımı ile yinelenmekten öte bir şey yapmamıştır. Köpeğe neyin yararlı olduğunu bilmek için, köpeğin niteliğinin incelenmesi gerekir. Bu niteliğin kendisi, yararlılık ilkesinden çıkartılamaz. Bunu insana uygularsak, insanın bütün hareketlerini, eylemlerini, ilişkilerini vb. yararlılık ilkesi açısından incelemek isteyen bir kimse, önce insan doğasını genel bir çerçeve içerisinde, sonra da her tarihsel çağda değişmiş şekliyle ele almak zorundadır. Bentham, bu işi, kısa yoldan çözümlüyor. Kupkuru bir saflıkla, modern bir bakkalı, özellikle bir İngiliz bakkalını normal bir insan olarak alır. Bu acayip normal insana ve onun dünyasına yararlı olan her şey, mutlak yararlıdır. Sonra da bu ölçütü, geçmişe, bugüne ve geleceğe uyguluyor. Sözgeşi Hristiyan dini, "yararlıdır", çünkü, onun din adına yasakladığı aynı kusurları, ceza yasaları da hukuk adına yasaklamaktadır. Sanat eleştirisi "zararlıdır", çünkü, değerli ve soylu kimselerin Martin Tupper'den, ve benzerlerinden aldıkları zevki bozmaktadır. Gözü pek delikanlı, benimsediği, '*mulladies sine linea*' ["çiziktirmeksizin tek bir gün geçmemeli" -ç.] özdeyişine uyararak, dağlarca kitap yazmıştır. Eğer dostum Heinrich Heine'nın yürekliği bende de olsaydı, Bay Jeremy'ye burjuva budalalığının dehası derdim (Marx, 1986: 525).

sinden başka bir şey değildir. Eşitliktir, çünkü birbirleriyle basit meta sahipleri olarak ilişki içine girerler ve eşdeğeri eşdeğerle değişirler. Mülkiyettir, çünkü taraflar, kendi malı olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Ve Bentham'dır, çünkü ... herkes yalnız kendini düşünür, kimse geri kalana kulak asmaz ...ve takdiri ilahi ile hepsi de herkesin mutluluğu ve yararı adına, kendi karşılıklı çıkarları adına elbirliği ile çalışır”.

Bentham'ın Faydacılığın Bentham Panoptikonuna Giden Yol

Her ne kadar kökeni Antik Yunan'a dayansa da faydacılık okulunun kurucusu Bentham³ olarak görülmektedir. Bentham, faydacı düşünceleri belirli bir sistematik içine oturtmuş ilk kişidir. Bu bağlamda günümüz faydacılık düşüncesinin temsilcileri J. Bentham, J. S. Mill, A. Smith, T. H. Green, H. Spencer ve D. Hume gibi düşünürlerdir. *Faydacılık (utilitarianism)*, kapitalizmin siyasal düşüncesi ve felsefi doktrini olarak nitelenebilir. *Homo Economicus* denilen bir insan modeline dayanan bu görüşte, insanın 'yarar/kazanç' arayışında olduğu ve insan davranışlarını bu güdünün yönlendirdiği varsayılmaktadır.

Faydacılık, Bentham'ın terimleriyle toplum yaşamının her alanında “en büyük sayının en büyük mutluluğu” ilkesine dayanmaktadır. Ona göre her mutlulukta iki koşul vardır: Hazzın varlığı ve acının yokluğu. En doğru davranış, en büyük erdem, hazzı en fazla çoğaltan ve acıyı en çok azaltan davranış ya da erdemdir. Yasa yapıcılar ‘olabildiğince çok sayıda ve olabildiğince çok mutluluk’ sağlamalıdır. Bunun için ise faydacı hesabı kullanmalıdırlar. Bentham, zevk ve acıların değerini, onların sürekliliğine, şiddetine, yakınlığına, kesinliğine, yaygınlığına ve sonuçlarına bağlayarak detaylı psikolojik analizler de yapmaktadır.

Bu felsefe, iktisatta da hukukta da etkili olmuştur. Faydacılık bütün pratik muhakemenin ‘fayda’ temelinde yapılması gerektiğini düşünür. Doğru davranış, doğru karakter ve doğru kanun faydayı azami seviyeye çıkarandır. Faydacılığın birinci ve biricik ilkesi “*En Büyük Mutluluk İlkesi*”dir. Faydacılığın varsayımları: İnsanın haz arayan, elemenden kaçan bir varlık olduğu; bireylerin faydalarının aritmetik işleme tabi tutulabileceği (hesaplanabileceği, toplanıp çıkarılabileceği) ve faydaların birbirleriyle karşılaştırılabileceğidir.

Bu varsayımların bir taraftan çok sağlam olmaması bir taraftan da aşırı basitleştirici olması, mesela maddi faydayı manevi faydadan ayırmaya yetmemesi, faydacı filozofları teoriyi revize etmeye itmiştir. S. Mill ile başlayan revizyon çabaları faydacılığın *eylem faydacılığı* ve *kural faydacılığı* olarak ayrılmasına kadar varmıştır.

Eylem faydacılığı bir eylemin faydada derhal meydana getirdiği değişiklik, kural faydacılığı ise anlık ve somut fayda artışından ziyade kurallara uymanın uzun vadede insanlara sağlayacağı yararlar ile ilgilidir. Yine de Bentham devlet teorisinin, erken dönem liberal teorisyenlerinden ya da en azından kendi çağdaşı liberal teorisyenlerinden daha az bireyci ve daha az minimalist olduğunu söyleyebiliriz.

³Jeremy Bentham 15 Şubat 1748 – 6 Haziran 1832 tarihleri arasında yaşamış İngiliz düşünürdür. Faydacılığın kurucusu olarak bilinir. Temel eserleri: An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (Ahlâk ve Yasamanın İlkelerine Giriş), Deontology (Deontoloji), Science of Morality (Ahlâk Bilimi), A Fragment on Government (İdare Üzenine Bir Çalışma) ve The Rationale of Reward (Ödülün Mantığı). Faydacılık daha sonra J. S. Mill tarafından (1773-1836) işlenip geliştirilmiştir.

Gerçekte, Bentham'ın politik ekonomisindeki kilit nokta, serbest pazarı özellikle de serbest işgücü pazarını kontrol altında bulundurmak için bir hükümet aygıtı ve devlet planlamasıydı. Bentham, Adam Smith'in *görünmez elinin* ve doğal özgürlüğünün sonucu ortaya çıkacak serbest ticaret ve rekabetin gerçekleşmesi için büyük bir yönetim yapılanmasına ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Buna göre serbest ticaret, merkezi bir örgütlenmeye sahip kontrollü bir müdahaleciliği gerektirmektedir. Nitekim Adam Smith'in kendisi bile güvenliğin zenginlikten daha önemli olduğunu söylemiştir. Görünmez el özgürlüğü, belli oranda milli güvenlik ister. Güvenlik de dıştan örneğin, askeri olarak ya da ticari rekabetten gelecek ya da ülke içinden gelecek tehditlere karşı bilimsel verileri gerektirmektedir. Bu da halkı organize etmek, sınıflandırmak ve davranışlarını kontrol altında tutmak için bilimsel bir sisteme ihtiyaç duyar.

Bentham'ın kamu yönetimi ve üretimi için gözde olan olgu *denetim*dir. Bentham'ın devletinde-uygulamada değilse bile en azından teoride- genel mutluluk amacına erişmek için topluma fazlasıyla müdahale edilmelidir. Bunun anlamı sosyal bir düzenin varlığından emin olmak ve bütünün toplam iyiliğine/mutluluğuna ulaşmak amacıyla insan davranışlarını gerektiğinde değiştirebilmek için toplumsal ve siyasal anlamda gözetim oluşturacak bir üst ve alt yapının mevcudiyetinin zorunluluğudur.

Sadece Bentham'a göre değil, Polanyi'ye göre de ekonomik özgürlüğün zirvede olduğu bireyci bir toplumun daimi olması, gözetim bakımından tam donanımlı bir devlet yapısını gerektirmektedir. İnsanların nüfus sayımı yoluyla(veri toplama, sağlık ve suç kayıtları, insanların iktisadi faaliyetleri gibi) gözetlendiği bu devlet, aynı zamanda disipline edici yöntemlerle insanların davranışlarını normalleştiren bir güce de sahip olmalıdır (Gill, 1995: 17).

Jeremy Bentham'ın Panoptikonu: Özgürlük mü Güvenlik mi?

XVIII. ve XIX. yy.'larda pek kimsenin aklına gelmeyen bir durum olarak gözetim Bentham'ın ilgisini çekmiştir. Açıkçası güvenlik sorunu olarak suçu, daha iyi randıman alma açısından işçiyi gözetleyip kendi kendini kontrol edecek bir sistem olarak gözetimi düşünmüştür. Avrupa'nın yeni iktisadi sistem olan endüstriyel kapitalizme doğru evrilme döneminde yaşadığından ve demokrasi için şiddetli mücadelelerin yapıldığına şahit olduğundan, Bentham, bir toplum mühendisi mantığı ile düşünerek *panoptikon* adını verdiği hayli üstün bir aracı/sistemi ilk kez gündeme getiren ve tanımlayan düşünür olmuştur ki bu araç adından da anlaşıldığı gibi herşeyi görebilendir.

Bentham'a göre insanoğlu her daim kendi çıkarı doğrultusunda hareket eder ve her zaman her yerde bunu azamiye çıkarmak ister. Bu bakış açısı panoptikonun felsefesini çözmemiz açısından önemlidir. İnsanlar alacakları hazzı ya da çekecekleri acıyı hesaplayarak hareket ederler. İnsanoğlu adeta kar ve zarar hesabı yapan küçük bir iktisadi makine gibidir. Tüm toplum, kurumlar, kanunlar ve kurallar da dahil olmak üzere ortaya konulurken tüm kurumların ve hükümetin de en başta gelen hedefi en büyük sayının en büyük mutluluğunu elde etmek olmalıdır. Böylece bireylerin çıkarlarının tatmini, toplumda mümkün olabilecek en büyük mutluluğu sağlayacaktır. Yani, biz doğuştan çıkarlarımızı doğrultusunda hareket eden varlıklarız ve bu, hükümetlerin hiçbir zaman unutmamalarını gerektiren en önemli haktır.

Yeni sistemin kuralları, ödül ve cezalar arasında bir denge oluşturarak, kurumların her bir noktası, herkesin kişisel çıkarlarını hesaplayabilecek ve amaçlarının peşinden gidebilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmelidir; bunlar olurken de ortak çıkar da hesaba katılmalıdır. Bunun anlamı bireyler kararlarını alırken ve seçimlerini yaparken özgür olmalıdırlar; ancak toplumun

genel çıkarına zarar vermeleri de engellenmelidir hatta tam tersine herkesin çıkarına olabilecek seçimler yapma yolunda teşvik edilmelidirler. Yalnızca kendi çıkarına yönelik davranan hesap-merkezli insan, özgür seçimler yaparken, yaptığı seçimler hükümet tarafından oluşturulan kurum ve kurallarının ortaya koyduğu ödül ve ceza beklentilerince şekillendirilmelidir (Bowring, 2009: 550).

Görüldüğü gibi burada, faydacılık felsefesi açısından bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Zira yukarıda da değinildiği gibi faydacılık, insanı, acıdan olabildiğince kaçınan, buna karşılık hazzın, faydanın ve çıkarın peşinde koşan, tüm davranışlarını bu çerçevede hayata geçiren varlıklar olarak tanımlar. Ancak bireyler çıkarlarını izlerlerse güvenilir olmazlardır çünkü sadece kendi bencil çıkarları ile hareket edeceklerdir. Bu yüzden daimi bir gözetime tabi olmalıdırlar ve hükümet onların kararları üzerinde dolaylı olarak etkili olabilmelidir ki çıkarları yolunda ilerlerken onlar hala toplumun en iyisini gerçekleştirme emeline de hizmet edebilsinler (Laval, 2012: 52).

Bentham’a göre insanlar düzenbazdır ve herkes potansiyel bir suçludur. Bu yüzden sürekli gözetim altında tutulmalıdırlar ve hükümetler dolaylı yolla onların kararları üzerinde etkin olmalıdırlar ki insanlar kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederken, aynı zamanda ortak iyiye de katkıda bulunabilsinler.

Gözetimin önemi şimdi bu yeni güç kullanımı biçiminde daha net olarak şöyle görülebilir: niyeti, her bir bireyin olasılık hesaplamalarını etkilemek, yönlendirmektir. Biz ne kadar homo economicus modeline uyum gösterirsek ve ne kadar kendimize inanma konusunda kendimizi özgür hissederseniz, o kadar çok izlenmeyi gerektiririz demektir. İşte bu Bentham’ın kilit noktasıdır; güvenlik toplu mutluluğun şartıdır. Mutluluk herşeyi içeren bir emeldir ve gözetim, güvenlik adına mutluluğu elde etmenin olmazsa olmazıdır (Laval, 2012: 53).

Gözetim gücü bazı noktalarda sorgulanabilir tabii ki. Neden böyle bir sisteme gerek duyulmuştur ya da Bentham politik arenada böyle bir uygulamayı niçin devrim olarak nitelmiştir? Bentham’ın bu sorulara cevabı: “*Dini inançlarda (imanda) azalma olduğundan artık dini yaptırımlar bir toplumu yapılandırmak için yetmemektedir ve tanrının bizi her daim izlediği ve ruhlarımızı okuduğu inancı insanların davranışlarını üzerinde artık etkili değildir*” biçiminde olmuştur. Durum budur. İnsanlar kendilerini izletmelidirler ve gözetim insanlar için soyut bir olgu iken, bu eylemi gerçekleştiren kurumlar ise somuttur. Görünmez hükmeden tüm herşeyi gören gözü ile insan denetçisi olmaktadır. İkinci olarak, her bir birey hesaplama yapsa da, her şeyi hesaplamaları üzerinden kursa da bu hesaplamaların doğruluğu, hedefi ne ölçüde tutturabileceği, sonucun hesapladığı gibi çıkıp çıkmayacağı eğitimine, becerisine, koşullara ve özgeçmişine bağlıdır. İnsanlar kendilerini yönetmekten acizdir ve hesaplamalarına cezalandırılma riskini katmazlar.

Mevcut suçlular ya da potansiyel suçlular eğitilmeli ve tekrar tekrar eğitilmelidir. Bu yüzden, panoptikon özellikle bu ‘kapasitesizler’, ‘hesabını iyi yapamayanlar’ için tasarlanmıştır ki böylece akıllarından görünmez denetleyiciyi çıkarmadan hesabını ona göre yapmayı öğrensinler. Çünkü alacakları ceza ya da ödül her hareketlerini izleyen bu göze göre verilecektir. Panoptikon prensibinin işlerliği her bireyin bu gözetim metodunun farkında olarak davranışlarını ona göre yapması ve hareketlerinin sonucunu hesaplarken bu mevcut durumu göz önüne alması ya da almaması ile ortaya çıkacaktır. Bunun çalışması için, bir mahkum ya da bir öğrenci için gözetim altında bulunduklarına inanması gerekir. Bentham’ın panoptikonunun ana fikri, “*ne kadar yakından izleniyorsan, o kadar iyi davranırsın*”dır.

Bentham, eskinin suça göre ağır cezalar isteyen/veren anlayışı yerine, ceza ve suç arasında doğru bir oran olmasını, denge bulunmasını isteyen XVIII.yy'ın bir grup reformistlerinden biridir. Daha ötesi suç işledikten sonra cezalandırma yerine, suç işlemeyi engelleyici bir halk kontrol sistemi oluşturmak istemiştir (Laval, 2012: 55). Panoptikon fikrinin Bentham'daki temellerinden biri de budur.

Bentham'ın panoptikon oluşturma çabaları çok detaylı olduğu için burada kısaca bahsedilecektir. İngiltere parlamentosunda onun panoptikon tasarımı⁴ görüşülmüş ancak reddedilmiştir; çünkü bir yazarın da ifade ettiği gibi bu tam bir *hilkat garibesi* gibi bir şeydir. Bentham'a göre panoptikon konusunun gündeme getirilmesinin uzatılması oldukça sinir bozucuydu. Panoptikon fikri İngiltere dışında da pek fazla ilgi görmedi. Örneğin, Fransa'da millet meclisi Bentham'ın çalışmasının üzerinde bir inceleme yaptı fakat proje gündeme getirilmedi, bir inceleme olarak kaldı. Aynı şekilde İrlanda'da da dikkate değer bir proje olarak algılanmadı. Ancak ABD'de Avrupa'ya nazaran daha ciddi biçimde ele alındı. Örneğin 1811'de New York'da eyalet meclisi konuyu ele aldı ve bir komite raporu oluşturuldu. Söz konusu rapor doğrultusunda Amerika'da panoptikon benzeri iki hapishane oluşturuldu. Batı eyaleti hapishanesi, Pittsburgh'da Bentham'ın planına büyük ölçüde uyan bir şekilde 1826'da açıldı. Ancak ortaya çıkan yapı bir kaleye benzediğinden ve hapishane için pek uygun olmadığından 1833'de tekrar inşa edildi. İkinci olarak ise 1826-1835 arası Joliet'ye altı mil uzaklıkta Illinois Stateville hapishanesi kuruldu panoptikon planına uygun bir şekilde. Ancak halka şeklinde hücrelerin dördü, yapıldıktan sonra kullanışsız bulundu ve tekrar geleneksel hapishaneye dönüştürüldü. İmar planı için mimarlar, 'bugüne kadar tasarlanmış en berbat, en kasvetli tasarı' notunu tarihe düştüler (Geiss, 1955).

Panoptikon ve Liberalizm

Panoptikon prensibi bazı kalabalık kurumların kapalı mekanlarında -hastaneler, kışlalar, okullar ya da fabrikalar gibi- gözetimin gerçekleştirilmesi ve bunun en az maliyetle en etkin şekilde yapılması ve bu düşük bütçe ile belirli(sakıncalı) davranışları yapmaktan alıkoymak ve onları ıslah etmek amacına uygun bir yöntemdir. Ancak Bentham'ın panoptizmi, hem yeni kapitalist toplumlarda, herkese herkesi izleme imkanı tanıyan araçların kullanımına izin vererek hem de hareket özgürlüğü ile ürün değişim özgürlüğünü yan yana koyarak elde edileceğine inanılan normatif düzenlemelerle yapılacak gözetimden daha fazlasını elde etme amaçlıdır. Bentham'a göre panoptikon gücü genel bir şeffaflığın ilkesidir. Her birey herkes tarafından görülmelidir ve her bir birey diğerinin gözetimi altında olmalıdır. Hatta gücü ve iktidarı elinde tutanlar bile halk tarafından görülebilmelidir. Her insan potansiyel bir suçlu olduğundan, bu şüphecilik gerekliliği insanların mutluluğu adına toplumu yönetmek isteyen herkese uygulanabilmelidir. Çünkü genelde tüm insanlar özelde ise belirli gruplar üzerinde ağır bir zarar verebilme potansiyeli taşıyanları engelleme aracı olacaktır. Nihayetinde, siyaset sanatı yasa yapıcıların, bürokratların ve

⁴Panoptikon, halka halinde bir bina ve bu halkanın ortasında yani merkezde ise bir kulenin varlığından oluşmaktadır. Ortada bir gözetleme kulesi ve kulenin etrafını saran halka şeklindeki binanın iç cephesine bakan geniş pencereleri bulunmaktadır. Halka şeklindeki bina hücrelere bölünmüştür. Hücrelerin de biri içeri diğeri dışarı bakan iki büyük penceresi vardır. İçeri bakan pencere tam kuleninkilerin karşısına denk gelmektedir. Dışarıya bakan pencereden gelen ışık sayesinde, halka şeklindeki binanın içinde yer alan hücrelerdeki mahkumların silüetlerini, kuleden rahatlıkla takip etmek mümkündür. Kulenin içi dışarıya yansımaz ve bu yüzden kulede kaç kişi olduğunu, hatta birilerinin olup olmadığını anlamak bile imkansızdır. Bu model, görünmeden gözetlemeye imkan veren bir tasarımıdır. Panoptikon sadece bir hapishane değil, bir iktidar teknolojisi ve gözetim projesidir de aynı zamanda. Modern dönemde toplumsal hayatta görülen en önemli değişikliklerden biri ise gözetimin profesyonelleşmeye başlaması olmuştur.

bakanların gözetim altına alınmasını sağlayacaktır. Yaşamının sonraki evrelerinde Bentham yeni ve geniş ölçekli panoptikona uygun bir devlet yönetim modeli tasarlamıştır. Buna göre bürokratlar ve bakanlar halkın her yerden yöneticilerin ne yaptığını, ne söylediğini izleyebileceği şekilde bir halka ile çevrelenmiş geniş bir holde oturacaklardır. Bentham herkesin herkes tarafından gözetlenmesine ve toplum kurallarının kimlik tanıma, şeffaflık ve izleme gibi yöntemlerle güçlendirilmesine özel bir önem vermiştir (Gill, 1995: 27).

Bir liberal olarak Bentham kamu harcamalarını ve vergileri düşük tutmak istiyordu. Bu yüzden, insanlar kendi çıkarları ile ortak çıkarı aynı hizaya getirmek için birbirlerini gözetmelidirler. Bentham, kamuoyu yargılamasına (hakemliğine)-son yıllarda Şerif Mardin'den bir alıntı olarak ortaya çıkan *mahalle baskısı* terimi Türkçe'de bunu karşılayabilir-oldukça önem veriyordu. Herkes diğerlerini gözlemeli ve diğerlerini değerlendirmeli, yargılamalıydı ve bunu yaparak birbirlerinin davranışlarını etkilemiş olacaktı. Ona göre, herkesin diğer insanlar üzerindeki bu gözetimi, en etkili toplumsal yaptırım yöntemidir (Bowring, 2009: 555).

Tabii ki bu durum, siyasal iktidarın toplumsal yaptırımı şekillendirmek için hiçbir şey yapmadığı ya da yapmayacağı, tüm denetimi yalnızca topluma bıraktığı anlamına gelmez. Bentham'a göre hükümet bu karşılıklı denetimi, kurallar ve kriterler koyarak özendirmelidir. Örneğin, iş dünyasında kalite standartları getirerek ya da sertifika alınmasını şart koşarak normlar oluşturabilir ya da bir bilgiyi elde edip herkesin öğrenmesini sağlayabilir. Daha genel konuşmak gerekirse, devlet toplumsal normlar oluşturulmasına ve insanların güvenlikleri hakkında birbirleriyle iletişimde olmalarına yardımcı olabilir.

Bentham'ın en ilginç amaçlarından biri-hatta bugün de bazı bakımlardan en geçerli olan insanların kimlik ve yerleşim bilgilerinin tam olarak elde edilmesinin yöntemlerinin bulunmasıydı. Ona göre her zaman hile, üçkağıt, düzenbazlık gibi kimi durumlardan korunmak ve birinin gerçekte kim olduğunu bilmek için insanların kimlik bilgilerine mutlaka sahip olunmalıydı. Esasında ürün eşdeğerlik bilgisi(resmi sertifika) de insanların bilgisine sunulan bir belge olmalıydı.İnsanların nominal kimliği herhangi bir şüpheye yer vermeyecek kadar net olmalıydı. Şehir ve insanların yoğun olduğu yerlerde yani insanların arasındaki toplumsal bağların zayıfladığı yerlerde, herhangi bir hileyi engellemek için buna gerek vardı (Bowring, 2009: 557).

Bentham “İnsanları sadece ön isimleri ile bilmek bir adım dahi ilerlememize izin vermez. Bir toplumun ilk oluşum devreleri olan köy hayatında önemli olmayabilecek bu konu, daha büyük bir topluluğa dönüştüğünde sorun oluşturacaktır” demektedir (Bowring, 2009: 556). Bu yeni isimlendirme kültürü öyle bir düzenlenmeliydi ki bir toplumda bir isim kimliği sadece bir kişide olmalıydı.

Ancak bir insana sadece onu tanımlayan bir isim tek başına yeterli değildir. Bu isim her an görülebilmelidir de. Örneğin İngiliz denizciler isimlerini kollarına ya da bileklerine kazırlar ki vücutları herhangi bir gemi kazası olayında tanınabilsinler diye. Eğer mümkünse bu uygulama evrensel olmalıdır; bu hukuk düzeni için yeni bir güç kaynağıdır. Özellikle hilenin çok mümkün olduğu ve güven isteyen ilişkilerde bir çıkış yoludur. ‘Sen kimsin?’, ‘Ne işle iştigal ediyorsun?’ sorularının cevabıdır da. Bu sorulara verilecek cevaplar artık yalan olamayacaktır.

Bentham böyle bir tedbirin alınmasının özgürlük için sakıncalı olduğunu kabul etmekle beraber, özgürlüğü önleyici durumların da önüne geçebileceğini yani özgürlüğü sağlayıcı olabileceğini öne sürmüştür. İsimlerin kazanması (bugünkü anlamda kimlik bilgileri), kişinin özgürlüğü açısından lehine bir durum olabilir; çünkü sürekli gözaltında tutulmaktan onu kurtarabilir.

İnsanları sadece gözaltında tutmak için hapsedmek nadiren başvurulmuş bir durum haline gelebilir, çünkü insanlar görünmez bir zincirle bağlanmış olacaktırlar zaten (Laval, 2012: 60).

Bentham'ın insanın daha fazla özgürlüğünün kaynağı olarak gördüğü görünmez zincir konusu, Bentham'ın siyasi düşüncesinin odak noktasını oluşturacak kadar önemlidir. Bentham, siyasi fikirlerinde, yasal yapı ile sağlanmış güvenlik, insanların ve eylemlerinin sosyal kontrol mekanizması ile görünür hale gelmesi, diğerlerinin tavır ve eylemlerinin sonucunun tahmin edilebilir olması ve tüm bunların üstünde kararların ve eylemlerin hangi yönde olması gerektiğinin belirleyiciliği konuları arasında paralellik görmektedir.

Bentham'ın aklında olan bundan ibaret değildi tabii ki. Hükümet kamuoyunun yaptırımını manipüle etmekte önemli rol oynayacaktır ve şeffaflığın tam anlamıyla mümkün olması için tüm mümkün araçları kullanacaktır ki bunların başında da basın ve ifade özgürlüğü gelmektedir. Ancak liberal hükümetler her şeyi üstlenmeyecekler, bireyleri daha çok kontrol altında tutmanın yollarını mümkün olduğunca yayacaklardır.

Bentham'ın duruşu gözetim, şeffaflık, kimlik, güvenlik ve özgürlük arasında çok yakın bir ilişki olduğu yönündedir; güven içinde özgürce yaşamak için bu gereklidir. Başkalarına zarar verenlerin kesinlikle ceza alacaklarının bilinmesi tartışılmaz bir caydırıcılık sağlayacaktır. Bu da ancak insanların daimi bir gözetim altında olduğunu bilmekle olası hale gelecektir. Ne kadar özgür olmak isteniyorsa, güven duygusunun o kadar yaygın olması ve güven duygusunun tesisi için de gözetim altında olmanın kabul edilmesi gerekir. Bu nedenle panoptikonu totaliter bir model olarak görüp görmeme, üzerinde halen karar verilememiş bir konudur. Ancak totaliter olarak görülmeyecekse eğer bunun bir şartı vardır: Sermaye sahipleri ve devlet aynı şeffaflık içinde bulunmalıdır ve halk da onları gözetleyebilmelidir (Bowring, 2009: 558).

Sonuç ve Son Söz

Bentham'a göre insanı harekete geçiren iki temel duygu olan *haz* ve *elem*, beraberinde bencilliği de getirir. İnsanı, kendi çıkarı doğrultusunda hareket ederken başkalarına zarar vermesini engelleyecek, caydırıcı bir mekanizmaya gereksinim vardır ki, gözetim tam da bu işe yarar. İnsanların suç işledikten sonra cezalandırılmaları yerine, suçtan önce devreye girerek suç işlemlerini önleme mantığına dayalı olan gözetimin, tabii ki olumlu ve olumsuz, tartışılması gereken yönleri mevcuttur. Öncelikle liberal bir dünya görüşüne sahip olan Bentham'ın, özgürlük ve güvenlik paradoksunda, nasıl olup da güvenliğini tercih ettiği ya da faydacılıktan gözetime nasıl geçiş yapabildiği soruları akla gelir. Birincisine verilecek cevap, Bentham'ın, Hobbes gibi yalnızca devletin, hayatın çerçevesini çizdiği, bireyler üzerinde yalnızca devletin tahakküm uyguladığı bir güvenlik sistemini değil, bireylerin diğer bireyleri ve hatta bireylerin devleti gözetim altında tuttuğu bir sistemi savunmuş olduğudur. Ona göre tam anlamıyla özgürlük, herkesin herkesi denetleyebildiği bir sistemde ancak mevcut olabilir. İkincisinin cevabı ise, faydacılık teorisinin en temel ilkelerinden olan *en büyük sayının mutluluğu* önermesinde anlam bulur. Bentham'a göre, liberal bir düzende en büyük sayının mutluluğu, ancak suçun azaltılmasıyla elde edilebilir ki gözetimin amacı, yukarıda da değinildiği gibi suç işlenmesini önlemektir. Dolayısıyla gözetim, özgürlük yanında mutluluğun da anahtarıdır. Bugüne kadar panoptikon anlamında gözetim üzerine yapılan çalışmalarda, Bentham'ın bu yönü, daha açık bir deyişle faydacılık ile gözetim arasında nasıl bir ilişki kurduğu konusu ele alınmamıştır. Bu çalışmada ilk kez olarak bu bağının kurulduğunu belirtmek gerekir. Hatta Bentham'ın gözetim iddiasının somut olarak uygulamaya geçirildiği cezaevi projesi de yine ilk kez ele alınmıştır. Nihayetinde Bent-

ham'ın, Locke'un özgürlük idealini Hobbes'un mantığıyla hayata geçirmeye çalışan bir *faydacı* olduğunu söylemek yanlış olmaz.

* * *

Locke'un zihnindeki tasarım, kendisinin de öğrencilik yaptığı Oxford Corpus Christ Koleji'nin yemek salonundayken VIII. Henry'nin portresine bakarak düşündüğü hükümet fikrine uymuyordu. Bu salonda kolejin kurucusu VIII. Henry'nin tam boy bir portesi bulunmaktadır ve kralın bu devasa portesindeki imajı, masada herkesten üstün olduğunu gösterir şekilde, masaya ellerini koymuş, baskın bir görünüm sunmaktadır. Locke'un mutlak monarşiye karşıtlığı zaten bilinen bir konudur. Bu karşıtlığı doğal haklar, hukuk devleti ve anayasacılık üzerindeki fikirlerinden de bellidir. Başka bir ifadeyle onun bu muhalif duruşu, doğal haklar, hukuk devlet, anayasacılık hakkındaki görüşlerinin de temelini oluşturmaktadır (Gill, 1995: 29).

Makalesinde, devlet şekillerinin yapısını açıklamada önem verdiği İngiliz siyaset düşüncülerini ve onların düşüncelerini ele alan Pijl, ortaya çıkmakta olan devlet şeklinin sadece lockean değil, hobbesian ve benthamite unsurlar da içeren melez bir tür olduğunu iddia etmiştir. Pijl'in kesinlikle haklı olduğu bir nokta vardır ki o da, en büyük kutupları Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Doğu Asya olmak üzere, sermaye dolaşımının küresel bir hal almasından beri, devletler arası ve uluslararası sermaye arasındaki kimlik ve egemenlik meselesinin daha karmaşık bir hal alması ve bu yüzden de kesinliğin azalmasıdır. Bugün öyle bir küresel toplum ortaya çıkmıştır ki, bu topluluk ulus-üstü sermaye kurumlarının gücü ve baskısı altındadır (Pijl, 1989: 26).

Yaklaşık son 40 yıldır küresel düzeyde insanların hayatlarını hem mikro hem de makro anlamda etkileyen bir durum olarak siyasetin giderek daha baskıcı ve itaat üzerinden giden siyasal sistemlere doğru evrildiği bir gerçektir. Devlet yönetimi klasik anlamda lockean anlamda temsili demokrasi ve kendi kendini yönetme prensiplerinden uzaklaşmış görünmektedir. Toplumların kendilerini düzenleme dereceleri, toplumun her alanına sızmış olan küresel mali politikalar yüzünden kendi kendilerini yok etme aşamasına gelmiştir neredeyse.

Üstün ve küreselleşmiş sermaye ile siyasal aktörler ve devletler arasındaki çıkar ilişkisi/çatışması, hem de dünyanın en güçlü hükümetlerinde ters bir durum ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki XXI.yy., melez devletler zamanıdır sanki; tümü temsili demokrasi ile yönetilse de bazı devletler diğerlerinden daha neo-liberal, bazıları daha korumacı, bazıları da tam anlamıyla küresel sermayenin piyonu durumundadır mesela. Her ne kadar bu durum, bir burjuva devrimi olan 1688 *Şanlı Devrim*den beri gelişen sürecin, dünyada pazar gücünün etkinleşme ve genişleme sürecinin en son geldiği ve en derinleştiği noktadır dense de bunun '*Şanlı*'sı nerededir ve kim için şanlıdır o zaman diye sormamız gerekir.

Christopher Hill'e göre 1603-1714 arası dönem İngiliz tarihinin belki de en keskin zamanıdır; çünkü bu dönem Britanya'nın modern dünyaya girdiği zaman dilimidir. Ancak o zamanlarda da sıradan insanın hayat koşullarında pek de bir şey değişmemiştir; hatta bazı bakımlardan daha kötüye gitmiştir diyebiliriz. Şanlı Devrim, Hill'e göre geleneksel yöneten ve mülkiyeti elinde bulunduran sınıfın gücünün onarımı gibi olmuştur aslında. Etkisi açısından, güçlü ve zengin olanın zayıf ve yoksula karşı bir devrimi olmuştur. Ancak önceki halinden farklılaştırdığı bir kesim vardır ki o da henüz başlangıç aşamasında olan burjuvanın gücünün genişlemesi için bir siyasal alan yaratılmış olmasıdır (Hill, 1967: 94).

Neo-liberal disiplin ve gözetim, üretim, kredi ve tüketimde etkisini arttırdığı gibi, siyasette ve güvenlik alanlarında da giderek daha belirleyici olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, global politik ekonomik düzlemde kapitalizm yeniden yapılanmış, özellikle dijital devrim sayesinde sermayenin dolaşımı konusunda gerek hız gerekse coğrafi alan genişliği olarak büyük bir ivme yakalanmış; buna karşılık geleneksel siyasal seçeneklerde adeta iflas etmiş bir durum ortaya çıkmıştır. Özellikle de XIX.yy. faydacılık ve liberalizmiyle özdeşleşmiş olan eski politik ekonomi nosyonlarında ve anayasacılık anlayışında durum budur.

Böyle bir güç anlayışı köylerde, kasabalarda, kent sokaklarında, kısacası tüm yaşam alanlarında yeni tür rekabet anlayışını meşrulaştırma yolları aramakta ve buna bilimsel olarak da dayanak oluşturma yöntemlerinin geliştirilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Küreselleşme sürecinde bu yönde ortaya çıkan baskı, özellikle sınırlamaların ve karşıtlıkların olduğu yerlerde daha güçlü bir biçimde kendini göstermektedir. Fransa’da başlayıp Benelux ülkelerine de yayılan *Sarı Yelekliler* hareketini, uzunca bir süredir devam eden Hong Kong-Çin gerilimini, Boeing üzerinden ABD’ye, Huawei üzerinden Çin’e, Wolkswagen üzerinden Almanya’ya (bu liste uzayıp gider) uygulanan ve tüm dünyanın gözü önünde, gizlemeye gerek bile duymadan cereyan eden hadiseleri bir de bu gözle okumak gerekmektedir. *Neo*-liberalizmin önlenemeyen yükselişinde hükümetler giderek daha çok etkisiz kalmaya başlamış ve küreselleşme girdabında bu etkisizlik, ulus-devlet hükümetlerini dumura uğratmıştır. Gözetim olgusunun şiddeti caddelerde, sokaklarda, işyerlerinde hatta evlerin içinde o derece artmıştır ki artık insanları motive etmek, toplumsal düzeni sağlamak çok zorlaşmış, hükümetlerin meşruiyeti tartışılır hale gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Bowring, John (2009); *The Works of Jeremy Bentham*, vol.1, (Principles of Morals and Legislation, Fragment on Government, Civil Code, Penal Law), published under the Superintendence of his Executor, Edinburgh: William Tait, <https://oll.libertyfund.org/titles/bentham-the-works-of-jeremy-bentham-vol-1> (erişim, 07.06.2019).
- Braudel, Fernand (1979); “The Structures of Everyday Life: The Limits of Possible” in *Civilization and Capitalism, XV.-XVIII. Century*, vol. 1, New York: Harper&Row, ss. 752-758.
- Briggs, K. M. (1959); *The Anatomy of Puck, an Examination of Fairy Beliefs Among Shakespeare’s Contemporaries and Successors*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Geis, Gilbert (1955); “Pioneers in Criminology VII – Jeremy Bentham (1748-1832)”, *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 46, issue 2, artic. 1 <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4361&context=jclc> (erişim, 07.06.2019).
- Gill, Stephen (1992); “The Emerging World Order and European Change”, in *The New World Order: Socialist Register* (edit. Miliband R. And Panitch L.), London: Merlin Press, ss. 157-196.
- Gill, Stephen (1992); “Economic Globalization and the Internationalization of Authority: Limits and Contradictions”, *Geoforum*, vol. 23, ss. 269-284.
- Gill, Stephen, (1995); “The Global Panopticon? The Neo-Liberal State, Economic Life and Democratic Surveillance”, Published in *Alternatives*, vol. 20, num. 1, Spring, ss. 1-49.

- Hill, Christopher (1961); *The Century of Revolution 1603-1714*, New York: Norton Library History of England.
- Hill, Christopher (1967); *Reformation to Industrial Revolution: A Social and Economic History of Britain 1530-1780*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Hobbes, Thomas (1968); *Leviathan*, edited by C.B. MacPherson, Harmondsworth: Penguin Books.
- Jones, Kathleen (1994); *The Making of Social Policy in Britain 1830-1990*, London: The Athlone Press.
- Laval, Christian (2012); *Discipline and Punish: The New Panopticon Society*, *Revue du Mauss*, 2012/2. No:40, pp. 47-72 https://www.cairn-int.info/load_pdf.php?ID_ARTICLE=E_RDM_040_0047 (erişim, 09.07.2019).
- Locke, John (1965); *Treatise of Civil Government and a Letter Concerning Toleration*, edited by Charles L. Sherman, New York: Irvington Publishers.
- Marx, Karl (1986); *Kapital – Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tarihi*, cilt 1, 3. Bsm., (çev. Alaattin Bilgi), <https://www.marxists.org/turkce/m-e/kapital/kapital1.pdf> (erişim, 05.09.2018).
- Marx, Karl and Engels, Friedrich (1970); *The German Ideology*, (edit, with an introduction by C. J. Arthur), New York: International Publishers.
- Pijl, Kees van der (1989); “Ruling Classes, Hegemony and the State System”, *International Journal of Political Economy*, vol. 19, ss. 7-35.
- Surveillance Studies Network (2006); *A Report on the Surveillance Society*, www.ico.gov.uk/upload/documents/library/data_protection/practicalapplication/surveillance_society_full_report_2006.pdf (erişim, 11.10.2018)
- US Money Laundering (2002); *Extent of Money Laundering through Credit Cards is Unknown*, GAO-02-670, www.gao.gov/products/GAO-02-670, (erişim, 04.07.2019).